

Falk Nóra
Piliscsaba

A réntartás terminológiájának szemantikai vizsgálata és annak korlátai

1. A nyelvi ökonómia alapja, hogy minél több tárgy kap külön szavas kifejezést, önálló terminust, annál inkább megterheli a beszélő szómémóriáját, ugyanakkor annál egyszerűbb a mondat szerkesztése, a beszéd. Ezzel szemben minél több a többszavas lexéma, annál kevesebb külön morféma van a morfématárban, ám annál hosszabb, nehezebb a beszéd. Ily módon az egyes nyelvek akár elhelyezhetők is lennének egy képzeletbeli skálán, melynek végpontjain a fent jellemzett szintetikus és analitikus eljárás áll. A réntartás (északi) lapp (és finn) terminológiájának a nyelvi gazdaságosság szempontjait előtérbe helyező vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a lapp szókészlet ezen szegmense, a réntartás szakszókincse megközelíti a nyelvi kommunikáció ideális szintjét, amikor egy fogalomnak egyetlen terminus felel meg.

1.1. A következőkben Károly Sándor klasszikus, a szintetikus vagy analitikus eljárás és a nyelvi ökonómia viszonyát szemléltető gondolatait¹ felidézve, a számos lehetséges lapp nyelvű példa közül egyetlen egyet kiragadva kívánom illusztrálni a fenti megállapítást.

1.1.1. Károly Sándor szintén egy állatot (a lovat) hív segítségül. Károly szerint a legszintetikusabb az a nyelv, amely egy faj általános megnevezésén (*ló*) túl külön szóval jelöli annak hím (*csődör*) és nőstény (*kanca*) tagját, azaz amelyben a *ló*, a *csődör* és a *kanca* mint három külön, önálló lexéma, A, B és C elem ismeretes. Ugyan a memóriát ez terheli a leginkább, a beszéd szempontjából ez a legökonómikusabb.

Beszédben kevésbé gazdaságos az a (izolációs) nyelv, amelyben a *ló* mellett a *hím ló*, illetve a *nőstény ló* használatos a különböző nemű egyedek

---

1 Károly 1970

megnevezésére, azaz az A (ló) mellett B és C elem helyett „csupán” XA (hím ló) és YA (nőstény ló) létezik. Ez az eljárás kevésbé terheli a szótári memóriát, hiszen X (‘hím’) és Y (‘nőstény’) például más állatfajok esetén is alkalmazható.

Károly Sándor szerint a leginkább analitikus megoldás az lenne, amely a ló (A) mellett *A+affixum1* és *A+affixum2* elemeket használna a hím, illetve a nőstény ló megjelölésére. Történeti fejlődés szempontjából ez a legfejlettebb eljárás.

1.1.2. A lappok életében a rénszarvas a központi szerepet betöltő állat. A rének különböző szempontok (egyebek mellett kor, nem, testfelépítés, viselkedésbéli és testi jellegzetességek mint szín, agancs hiánya vagy megléte, mérete és alakja stb.) szerinti elnevezéseinek gazdagsága közismert. Hat éves korukig például évente más-más nevet viselnek, melyek többsége nem csupán az állat életkorára, hanem egyben a nemére vonatkozó információt is hordoz. A lpN *čearpmat* szó jelentése egy lapp beszélő (különösen egy réntartó gazda) számára ‘második életévében lévő rén’. Amennyiben az állat nemét is ki kívánja fejezni, a *varek*, *varit* ‘második életévében lévő hím rén’ vagy a *vuonjal* ‘második életévében lévő nőstény rén’ terminust használja.

1.1.3. Csupán összevetésképpen: a lpN *čearpmat*; *varek*, *varit*; *vuonjal* terminusok finn nyelvi megfelelői szintén a szintetikusság legmagasabb fokán állnak (fi *kermikkä* ‘második életévében lévő rén’, *urakka* ‘második életévében lévő hím rén’, *vuongeli* ‘második életévében lévő nőstény rén’; mindhárom szó átvétel a lapp északi nyelvjárásából (lpN)). Hasonlóképpen lapp eredetű a fi *vuorso*, *vuorsa* (< lpN *vuorsu*), azonban ebben az esetben az átadó nyelvbéli jelentés (‘harmadik életévében lévő hím rén’) szűkebb, mint az átvevő nyelvben használatos jelentés (‘harmadik életévében lévő rén’). Amennyiben az átvevő nyelvben az átvett szó valamely központi szerepet betöltő fogalomkörbe tartozik, gyakran jelentésszűkülés következik be. A fi *peura* ‘vadrén’ szónak és több balti finn nyelvi megfelelőjének etimológiailag a lapp (lpN) *bæwrek* (SSA²), *beavrrit* (Sammallahti³) ‘hosszú

---

2 Suomen sanojen alkuperä 1992-2000

3 Sammallahti 1993

lábú rén' felel meg. A valószínűleg balti eredetű főnévnek a réntartást mint alapvető megélhetési módot űző lappok nyelvében egy az átadó nyelvi jelentésénél specifikusabb, szűkebb jelentése alakult ki.

1.1.4. Természetesen nem csupán a rén korára és nemére vonatkozó példákat találhatunk a lapp nyelvben, ezúttal azonban – eltekintve a hosszas szólistától – mindössze három további szót említek meg:

lpN *ápmil* 'egyagancsú réntehén'

lpN *baggi* 'kis termetű rén nagy hassal'

lpN *báíllat* 'az előző évben kasztrált, (de még) tanítatlan hím'

Optimális műszók: nincsenek szinonimáik, és elfogadott definícióval rendelkeznek. Mindez a réntartás szakszókincsének többi lapp (és részben finn) eleméről is elmondható.

2. E terminusok lexikográfiai feldolgozása – melynek része lehet egy lapp–finn–magyar „rénszótár” – nem kevés problémát vet fel. Egy terminus lexikográfiai megadása ugyanis három részből áll:

- a) a terminus jele (egy szó vagy többszavas lexéma),
- b) a jelölt fogalom meghatározó jegyeit megadó definíció,
- c) a fogalom pontos megismeréséhez szükséges értelmezés, mely kiegészítéseket tartalmaz a definícióhoz.

Sok esetben az a) pontban megkívánt jel hiányzik a magyar nyelvből, hiszen – a magyarázatot a végletekig leegyszerűsítve – beszélői nem tartanak rént. A fogalmak nyelvi jelölőinek, a terminusoknak a rendszere kultúra- és nyelvfüggő, a különböző kultúrák kialakult fogalmi rendszereiben eltérések mutatkoz(hat)nak. Kultúrspecifikus jeltárgyak esetén (melyekben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tehát melyek az egyik nyelvben léteznek, a másokban nem) úgynevezett nyelvi reáliákkal, más néven lefordíthatatlan elemekkel (nonekvivalens lexémákkal) találjuk szemben magunkat. Ilyenkor a lexikográfus lehetőségei a b) és a c) pontban leírtakra korlátozódnak:

referens híján hiányzik a magyar terminus, az összeállítható szótár értelmező szótár jellegét ölt.

2.1. A definíciók megfogalmazása során praktikus módon olyan taxonómiát érdemes alkalmazni, amely lehetőséget nyújt a szóanyag egyfajta csoportosítására és áttekinthetőbbé tételére. Lexikológiai vizsgálati módszerként ilyen esetekben az onomasziológia, azaz a jelölés tan kínálkozik. Ez azt kutatja, hogy egy adott nyelvben hogyan, milyen szempontok alapján neveztek el bizonyos dolgokat, jelenségeket (a rénekre vonatkozó példát lásd fentebb). Ennek megfelelően az onomasziológiai szótárak nem ábécé sorrendben, hanem fogalmi csoportokra bontva tárgyalják a szókinccset.

3. A réntartás szakszókinccsének a jelentéstani vizsgálata során további nehézségek adódnak abból, hogy a szószemantika ismert elemzési módszerei itt nem alkalmazhatóak.

3.1. Az úgynevezett komponenses elemzés kiindulásául az a megállapítás szolgál, hogy a szemantikailag rokon értelmű, azonos szemantikai mezőhöz tartozó szavak jelentése közötti kapcsolat, illetve a jelentések közötti különbség leírható szemantikai jegyekkel. Az úgynevezett természetes kategóriák, tehát az állat- és növénynevek azonban nem írhatók le ilyen – a fonológiai megkülönböztető jegyek mintájára bináris (+ / - értékű) – szemantikai komponensekkel: könnyű belátni, hogy ehhez zavaróan sok, egyre bonyolultabb, aprólékosabb és önkényesebb jegyre lenne szükség. Korábban már érintettük ezt a problematikát: a rénbika és a réntehén egy-egy elnevezésében – ha erre szükség és szándék van – benne foglaltatik az állat korára és/vagy színére és/vagy testalkatára és/vagy agancsára vonatkozó információ is. Egy harmadik életévében lévő, két ágú agancsot csupán fejének egyik oldalán viselő réntehén például rendelkezhet az átlagosnál hosszabb lábakkal, melyek közül az egyik csüdig fehér színű, míg a többi lába, miként az egész állat, lehet szürkésfehér stb. Az apró részletek szemantikai jegyekkel való leírása nem segítené, sőt kifejezetten ellehetetlenítené a rendszerszerű összefüggések megvilágítását vagy ábrázolását.

3.2. A jelentésfelbontás (szemantikai dekompozíció) mint a komponenses elemzés egyfajta továbbfejlesztése elsősorban az úgynevezett relációs jelentésű szavak leírására alkalmas, kétargumentumú predikátumokkal. A rének elnevezései csupán néhány esetben fejeznek ki viszonyt (például 'idegen tehén által szoptatott borjú', 'idegen csordába tévedt rén'). A réntartás szakszavainak szemantikai vizsgálatára a jelentés egyargumentumú, tulajdonságot jelölő predikátumokra való felbontása sem alkalmas, ennek okait láttuk a komponenses elemzés kapcsán.

3.3. A prototípuselmélet szerint egy szó jelentése az ember kategorizálási képességén alapul. A természetes kategóriák mindegyike prototipikus példányok körül, a fokozatosság és a centralitás elve alapján szerveződik. A rénelnevezések kapcsán azonban lehetetlen „tipikalitási feltételeket” meghatározni; a prototípuselmélet sem alkalmazható tehát egy olyan szócsoporthoz, amely a precizitásáról és részletességéről nevezetes.

3.4. Az úgynevezett kétszintű (alap- és levezetett) szemantika fő célterülete a poliszémia és a homonímia. Mivel azonban a réntartás szakszókincsére sem a több jelentésű, sem az azonos alakú szavak nem jellemzők, ez a módszer sem alkalmas annak vizsgálatára.

4. A réntartás terminológiáját célzó szemantikai vizsgálat középpontjában tehát – a fentiek szerint – a jelentésváltozások (jelentésszűkülés és -bővülés) kell, hogy álljanak, melyek feltárásához a szóban forgó terminusok etimológiai vizsgálata is elengedhetetlen.

Bibliográfia

- BIBOK Károly: Szószemantika: elméleti kérdések és elemzések. Szeged, 1994.
- FÓRIS Ágota: A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban. Magyar Tudomány 2006/6.

ITKONEN, Erkki – KULONEN, Ulla-Maija (főszerk.): Suomen sanojen alkuperä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992-2000.

KÁROLY Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

KIEFER Ferenc: Jelentéselmélet. Corvina, Budapest, 2000.

SAMMALLAHTI, Pekka: Sámi-suoma-sámi sátnegirji. Girjegiisá Oy, Ohcejohka, 1993.